

ПІЛЬГИ МОЖНОВЛАДЦІВ УКРАЇНИ В 1920-ті рр.

В.М.Нікольський

АНОТАЦІЯ

Питання щодо надання різних пільг певним категоріям громадян є дуже важливим, оскільки в радянській державі його визначали серед інших, як принципову сутність нового суспільства. Декларувався принцип: «Від кожного за здібностями, кожному – за працею». В 1920-ті роки цей принцип так і не отримав втілення, навпаки його постійно порушували, перш за все, відносно правлячих кіл держави. Правляча еліта сама собі визначала різного роду пільги. В Україні з часом, як і в інших частинах держави ці пільги отримали вигляд певної системи. Процес її створення і є змістом цього дослідження.

Ключові слова: еліта, пільги, 1920-ті, Україна, система.

Більшовицька революція жовтня 1917 р. спочатку мала досить багато прихильників ще й тому, що її керівники декларували ідею РІВНОСТІ ВСІХ. Пройшов час, але ідея залишалася ідеєю...

Питаннями створення радянської правлячої еліти та запровадження для неї різного ролу пільг займалося багато дослідників, серед яких – Г.К.Ашин, М.В.Богословська, М.С.Восленський, О.В.Гаман, С.А.Кіслицин, О.Н.Махрова, В.Сироткин, В.П.Татарцев, В.П.Шейнов та багато інших [1].

Особливість нашого дослідження полягає, перш за все, у використанні документальних джерел, які до цього не були оприлюднені.

Тому мета дослідження полягає у намаганні розширити уявлення щодо процесу поступового створення пільгової системи забезпечення правлячої еліти в Україні в 1920-ті роки

За часів так званого «воєнного комунізму» особливі пільги були майже відсутніми, оскільки грошей практично не було, а розподіл відбувався за принципом зрівнялівки у всьому – продуктових пайках, житлі, транспортних послугах тощо.

З переходом на товарно-грошові відносини нового курсу економічної політики (непу), змінюється сама ідеологія споживання. І, як наслідок, чи то заздрість до багатіїв-непманів, чи то надмірні почуття самоповаги, чи ще якісь людські пристрасті починають активно впливати на керівників різного рівня нового суспільного ладу. Поволі починають оформлятися різні особисті пільги.

Першим кроком було прийняття Радою Народних Комісарів УСРР 19 квітня 1921 р. постанови про збереження заробітку особам, яких посилали на курорти, в санаторії та дома відпочинку. Згідно документу, ці особи отримували так звані «подорожні» в обидва кінця в розмірі двадцятиденного середнього заробітку [2]. І, хоча декларувалося, що йдеться про робітників від верстатів, насправді йшлося про різних керівників, оскільки робітники здебільшого щорічних відпусток не мали, отримуючи, в кращому випадку, так звану чаткову компенсацію. При тому, значна частина робітників провідних галузей промисловості, зокрема в Донбасі, були сезонниками, тобто селянами, які у межсезоння сільськогосподарського виробництва (літо, зима) формували артілі для роботи на шахтах та заводах регіону. Зрозуміло, що ця категорія ніяких відпусток не мала, з огляду на характер роботи. Партійні ж, державні та господарські керівники, як свідчать архівні документи, кожного року отримували відпустки «для лікування» тривалістю один – та і більше місяців. Саме на них і було розраховано цю постанову.

4 листопада 1921 р. було підписано Декрет Ради Народних Комісарів УСРР «Про пенсії особам, що мають особливі заслуги перед революцією». За документом, якщо такі особи втрачали працездатність, та визнавалися інвалідами першої групи, то отримували пенсії в розмірі потрібного прожиткового мінімуму. Для інших груп інвалідності розмір пенсії зменшувався, становлячи для четвертої, скажимо, групи - до половини зазначеного мінімуму. Визначення особливих заслуг доручалося Наркомату соціального забезпечення [3]. Зазначимо, що інваліди першої світової війни, якщо і отримували державні пенсії, то їх розмір становив лише шосту частину середньої зарплати робітника.

Самим суттєвим за змістом документом, що встановлював особливі пільги для радянських можновладців у 1921 р., коли розпочався страшний голод, була постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про пайок для особливо відповідальних та абсолютно незамінних працівників центральних, губернських та повітових установ», яку було затверджено 21 червня того ж року. В документи було встановлено фіксовану місячну норму основних продуктів для зазначених категорій осіб: хліб – 18 кг., м'ясо – риба – 1,6 кг., крупи – 3 кг., жири – 400 гр., цукор – 400 гр., свіжі овочі – 8 кг., сіль – 600 гр., крім того - мило – 200 гр., сірники – 3 коробки, цигарки – 500 шт., чай або кава – 100 гр. [4].

В постанові йшлося, що «пайок поширюється на членів родин, що знаходяться на утриманні співробітників, але не більше трьох ідоків на кожного співробітника, не рахуючи його самого» [5]. Документом заробонялося самому «незамінному» та членам його родини користуватися різними іншими видами «основних та додаткових пайків». Але це обмеження не поширювалося на дітей керівних діячів, які мали право користуватися ще й звичайними дітячими пайками. Було встановлено кількість осіб, що одержували такі пайки. В центральних установах УСРР «особо відповідальних та незамінних» було 2.000 плюс 6.000 членів сімей. Для губенських установ встановили

2.650 основних і 7950 сімейних паків, які розподілялися таким чином: Харківська губернія – 350 основних пайків і 1050 сімейних, Полтавська губернія, відповідно, 175 та 525 Катеринославська – 200 та 600, Миколаївська – 200 та 600, Чернігівська – 150 та 450, Київська – 300 та 900, Одеська – 300 та 900, Бахмутська – 300 та 900, Житомирська – 150 та 450, Вінницька – 150 та 450, Кременчуцька – 150 та 450, Олександрівська – 175 та 525. Для повітових установ влади було встановлено по 40 пайка для «самих» та 120 – для членів їх сімейств [6]. Волосних діячів, мабуть, до «незаміних» не відносили, оскільки їх в цьому документі не згадано.

Зазначимо, що члени сімей керівників отримували пайки таких само розмірів, що й «самі», за винятком хліба, якого видавали 12 кг.

Останній пункт постанови вартий того, щоб процитувати його повністю: «Видачу передбаченого цією постановою пайка проводити в порядку черговості ударних підприємств (підкреслено нами. – В.М.), тобто – в першу чергу» [7].

На перший погляд, можна зауважити, що не такі вже й великі були ці привілеї, але треба мати на увазі, що пайки-то були гарантованими за часів страшного голоду 1921 року. Слід також зазначити, що всі питання щодо розподілення цих пайків поклалися на розгляд Комісії по забезпеченню робітників». Таким чином, бюрократична влада фактично привладнила собі навіть соціальний статус, бо зрозуміло, що «особливо відповідальний та абсолютно незамінний працівник» не міг бути ідентифікованим з робітником з виробництва.

Плинув час...

І ось, 31 березня 1924 р. Народний Комісаріат Праці СРСР розіслав обіжник «Про заробітню плату службовців», в якому йшлося: «Найбільші межі розміру заробітньої плати службовців відомств, закладів та підприємств, як таких, що знаходяться на держбюджеті, так і переведених на госпрозрахунок, не виключаючи кредитних закладів та акціонерних товариств з участю Державного капіталу, а також кооперативних організацій не повинні перевищувати 12 карбованців для 1 тарифного розряду Сітки ВЦРПС при співвідношенні 1 : 8.» [8]. Тобто, було встановлено жорсткі обмеження заробітньої плати в межах від 12 до 96 карбованців на місяць.

Але десь в кабінетах того ж Наркомату Праці вже готували інший обіжник, який починав діяти маючи позначку «Зовсім таємно» 18 липня 1924 р. Він надавав право на персональні окладі без обмеження, починаючи з 360 крб. на місяць [9]. Тобто, розміри персональних окладів були в 4 – 30 разів більшими, ніж максимум заробітної плати фахівців.

Почали боротьбу за пільги також деякі відомства. 13 березня 1925 р. майбутній голова Державного Політичного Управління СРСР (ДПУ) Г.Ягода (тоді – заступник голови – В.Менжинського) надіслав, підписаний разом з заступником голови Всосоюзної ради професійних спілок (ВЦРПС), документ, який, крім позначки «Зовсім таємно» мав ще одну «Зберігати нарівні з шифром». Посилаючись на переважання та своєрідність роботи «особливого органу диктатури пролетаріату – ДПУ», запропонував надалі губернським профспілковим радам та органам соціального страхування «при розподілі курортних та санаторних місць в домах відпочинку, всіх оперативних співробітників органів ОДПУ по номенклатурі посад згідно наказам ОДПУ прирівнювати до робітників» [10]. Отже, йшлося про зачислення співробітників каральних органів до провідної верстви населення – пролетаріату, що був соціальною основою диктатури тодішньої влади.

Поступово, крім «офіційно встановлених» пільг, місцева еліта починає займатися «самодіяльністю», що викликало реакцію зверху. Так, 16 вересня 1925 р. Наркомат Праці СРСР надіслав місцям документа за №289/529, в якому йшлося: «З огляду на те, що спостерігаються випадки виплати деякими установами відповідальним працівникам, що одержують утримання по тарифу відповідальних працівників,

додаткових винагород за участь в засіданнях, комісіях, нарадах тощо, Народний Комісаріат Праці СРСР роз'яснює, що ці особи не мають право на якісь інші додаткові види виплати, крім гонорару за літературні твори та оплати за викладання. Тому видача вказаним вище особам додаткових винагород за участь в засіданнях є незаконною і повинна бути припинена [11].

Широкого розповсюдження в керівних колах набувало підлабузництво, як одна з умов забезпечення пільг.

18 жовтня 1925 р. Гереральний Секретар ЦК КП(б)У Е.Квірінг був змушений підписати обіжника, текст якого ми наводимо повністю: «Мобілізація партійної громадськості навколо питань побуту та впливаюча з цього боротьба з дрібнобуржуазними міщанськими ухилами в особистій домашній та суспільно-політичній (позаслужбовій та позаофіційній) діяльності комуністів висуває окремі конкретні явища грубого порушення партетики, які необхідно швидко та рішуче викоринювати. На одне з цих явищ ПБ [12] цим листом звертає вашу увагу. Увійшло у звичай при відкомандируванні відповідальних партійних працівників «підлеглі» підносять відіжджаючому «начальству» адреси з виявленням своїх «віроподданських почуттів», в адресах відмічають заслуги, якості товариша тощо. Все це супроводжується розкішними вечереями. По своєму характеру ці проводи мало чим відрізняються від проводів колишнього чиновницького начальства та являються перенесенням в наше середовище традицій колишнього сословного чиновництва. Партійна громадськість повинна цьому протистояти. Від'їзд товариша – партійне відрядження, призначення партією туди, де цей товариш з більшою користю зможе виконувати свій партійний обов'язок. Різні виявлення «почуттів» при цьому зовсім недоречні. Характеристика члена партії, його партійні заслуги записуються в особисту партійну справу. Це повинно бути єдиною характеристикою партійця. Наведені явища стали майже звичайними. Всі ці проводи визивають іноді справедливі нарікання рядових членів партії. ЦК пропонує Губкомам категорично заборонити організацію урочистих проводів та довести про це до відома партійних організацій» [12].

Виникає питання: «Чи дійсно результативними були подібні документи?».

Звичайно, що ті з керівних діячів, що користувалися різного роду «офіційними» пільгами, були поза критикою. Випадки зловживання службовим станом, якщо це робилося особами «високого рангу», здебільшого закінчувалися так званим «переміщенням» з посади на посаду. Автору відом лише один випадок, коли подібного роду дії закінчились покаранням винних. У 1928 р. спеціальна комісія, створена ЦК КП(б)У [13], розглянула справу відповідальних працівників Сталінської округи (Донбас). 20 лютого 1928 р. на своєму засіданні ця комісія констатувала, що секретар Окружкому партії Мойсеєнко, голова окружної контрольної комісії Рассолов, завідувач організаційним відділом окружкому Сотников, секретар партійної колегії Потапов, секретар райкому партії Поспеєв, окружний прокурор Ларов та інші систематично організовували п'янки, брали «кредит» у торгових закладів без віддачі, що давало «можливість торговому апарату бути безвідповідальними». Всіх цих осіб зняли з роботи з заборонаю займати відповідальні посади на декілька років (доречі, на засідання комісії представником від окружного партійного комітету був завідувач організаційного відділу М.С.Хрущов) [14].

Дуже часто такого роду «вчинки» не набували розголосу тому, що були включені наприкінці 1924 р. до переліку Державного Політичного Управління СРСР, що відносив їх до втаємничених (сеєретних), за якими було заборонено вести листування та друкувати будь-які відомості. Так, у розділі III. «Питання політичного характеру», пункт 14 включав «Некомуністичні вчинки членів комуністичних організацій, зловживання радянських працівників..» [15]. В іншому пункті заборонялося

розголошувати притягнення до відповідальності членів Центрального Виконавчого Комітету, Ради Народних Комісарів, Ради Праці та Оборони [16].

Так створювалися умови виключності, безвідповідальності керівних діячів.

А між тим, з часом, пільги все збільшувалися. На початку 1926 р. секретаріат ЦК КП(б)У створив Комісію для складення списку товарищів для обслуговування Центральною ремонтною комісією (таку назву мала комісія з організації, як тоді казали, «ремонтну здоров'я»). На засіданні цієї комісії було вперше затверджено перелік посад, що входили до центральної номенклатури. Він включав: 1) членів ЦК та кандидатів в члени ЦК КП(б)У, 2) членів Центральної Контрольної Комісії, у центрі та персонально, працюючих на периферії, 3) членів ревізійної комісії КП(б)У, 4) членів бюро ЦК ЛКСМУ [17], 5) президію ВУРПС [18], 6) голів центральних правлін галузевих профспілок, 7) народних комісарів, їх заступників та членів колегій окремих наркоматів (персонально), 8) керівників центральних трестів та їх заступників (персонально), 9) працівників ЦК КП(б)У (так званий апарат) – завідуючих відділами, їх заступників, помічників секретарів ЦК, помічника завідуючого організаційно-розподільчого відділу та відповідальних інструкторів ЦК [19].

Таким чином створювалася нова гільдія «недоторканих». Відповідні номенклатурні переліки посад створювалися «на місцях» - в округах та районах.

Щодо номенклатурних можновладців застосовувалася так звана система «активного лікування», що включала різноманітні засоби укріплення їх здоров'я, що мало державну цінність.

Дещо нижче на номенклатурному шаблі знаходилися партійні та інші керівники, включені до «Основного списку, що обслуговувався на протязі цілого року». А ще нижче були номенклатурники, яких включали «на предмет медичного освідчення для з'ясування стану їх здоров'я та необхідності курортного та санаторного лікування» [20].

10 грудня 1926 р. було проведено перше засідання комісії, виділеної ЦК КП(б)У з вирішення питання Центральної лікарської комісії - з організації лікарні з поліклінікою за прикладом Кремлівської лікарні в Москві (виділено нами – *В.Н.*). Треба зазначити, що створення цього медичного закладу для привілейованих осіб зустріло опір з боку Харківського окрвиконкому. Але це були марні потуги, оскільки комісія мала в своєму складі голову ДПУ УСРР В.Балицького. В прийнятому рішенні йшлося: «З метою переходу до правильної форми роботи Комісії (в медичній частині) в галузі підняття та збереження здоров'я партактиву, вважати за необхідне організувати при Центральній Лікарській комісії спеціальну поліклініку з кількістю ліжок від 15 до 20. Запропонувати Харківському окрвиконкому виділити відповідну лікарню (на Римарській вул., №19-22а – Радянська лікарня), прийнявши до відому, що Раднарком по бюджету НК Здоров'я відпустив для цього 78 тис. карбованців» [21].

Для порівняння зауважимо, що того ж 1926 року в Донбасі працювала спеціальна комісія Наркомату соціального страхування, яка констатувала, що рівень медичного обслуговування в цьому промисловому регіоні – нижче, ніж до революції.

На рішення Центральної лікарської комісії, яке ми цитували вище, відреагував Харківський окрвиконком, який виклав своє ставлення до нього: «1) Вважати передачу 22ї Радлікарні для організації спецлікарні недоцільною та економічно не вигідною, через те, що за 1925 – 1926 рік всього пройшло по всім лікарням за рахунок Центральної Ремонтної комісії – 101 чоловік, з яких 88 дружин відповідальних працівників і тільки 30 відповідальних партпрацівників, 2) Харківський Окрвиконком бере на себе зобов'язання обслуговувати безвідмовно в лікарнях відповідальних працівників за рахунок Ремонтної комісії..., 4) Улаштування особою лікарні не здешевить медичну допомогу, що її надають, а значно здорожчить» [22].

Така, цілком обґрунтована, думка не знайшла розуміння в ЦК КП(б)У і в Харкові було створено спецлікарню для відібраних осіб партійного та радянського керівництва. Згодом такі ж заклади почали створюватися на місцях.

Але система пільг була б неповною, якби до неї не приєднали «щось для повноцінного відпочинку». В тому ж 1926 році було створено закритий номенклатурний санаторій «Харакс», а для забезпечення його відпочиваючих, як сьогодні кажуть «екологічно чистими продуктами» - зразкову ферму, яка давала 174.000 пляшок молока. Санаторій мав свій автотранспорт, що на ті часи було нечастим явищем. Тільки керівний штат санаторій включав п'ять осіб. За станом благоустрою наглядали чотири працівника. «Безкоштовна» путівка, за рахунок Центральної Ремонтної комісії, в дійсності мала вартість 185 карбованців на місяць [23]. Для порівняння зазначимо, що в 1926 р. середня місячна заробітня плата робітників вугільної промисловості становила 55 крб. 84 коп., хімічної – 67 крб. 61 коп., металургійної – 75 крб. 56 коп. [24].

Калорійність харчування в «Харксі» дорівнювалася 6.000 калорій на добу [25]. Як в ті часи підраховали фахівці, нормальна калорійність харчування гірника становила 4.200 калорій. Як кажуть – коментарі не потрібні !

Санаторій для номенклатури мав 100 місць, відпочиваючих безпосередньо обслуговували 40 працівників закладу [26].

Ми навели лише деякі факти з процесу створення цілої системи різноманітних пільг для «колгорті» зверхників України, які піклувалися про неї, починаючи з 1920-х років. З емоційного підходу зазначимо безсоромність цих дій.

Водночас наведені факти, що отримали подальший розвиток, в цілому комплексі причин і привели до падіння системи.

РЕЗІЮМЕ

В статті розглядається процес поступового створення системи пільг для правлячої еліти в Україні 1920-х років. Автор проводить своє дослідження на документальних матеріалах, які раніше не були опубліковані.

Ключевые слова: еліта, пільги, 1920-е, Україна, система

SUMMARY

In the article the process of gradual establishment of a system of incentives for the ruling elite in Ukraine 1920 are investigated. The article was based on the documentary materials which haven't published yet.

Key words: elite, facilities, 1920th, Ukraine, system.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Див: Ашин Г.К., Понеделков А.В. Основы политической элитологии.- М., 1999; Богословская М.В. Советская государственная элита 1920-х гг.: механизм формирования и система назначений.- Автореф. дис.... канд. истор. наук.- М., 2007; Восленский М. Номенклатура.- М., 2005; Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России. Вехи исторической эволюции.- М., 2006; Кислицын С.А. Эволюция и поражения большевистской элиты.- Ростов-на Дону, 1995; Махрова О.Н. Элита России в XX веке.- М., 1998; Сироткин В. Россия: «Царская» и советская элита //Россия XXI.- 1994.- №3; Татарцев В.А. Самосознание политической элиты.- М., 2001; Шейнов В.П. Психология власти.- М., 2003 та ін.
2. ЦДАГО України, Ф.1, оп.20, спр. 610, арк.152.
3. Там само, спр. 612, арк. 102.
4. Там само, спр.610, арк.273.

5. Там само.
6. Там само, арк. 274.
7. Там само.
8. Держархів Донецької обл., Ф.Р-1974, оп.1, спр.1, арк.92
9. Там само, арк. 129.
10. Там само, спр.730, арк.272.
11. Там само, Ф.-837, оп.1, спр.141, арк.339.
12. ЦДАГО України, Ф.1, оп.20, спр.1965, арк.8.
13. Центральна Контрольна Комісія Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України.
14. Див.: Державний архів Донецької обл., Ф.Р-129, оп.1, спр.19, арк.18.
15. Там само., Ф.Р-2444, оп.1, спр.4, арк.24.
16. Там само.
17. Центральний Комітет Ленінської Комуністичної Спілки молоді України.
18. Всеукраїнська рада професійних спілок.
19. ЦДАГО України, Ф.1, оп.20, спр.2272, арк.1.
20. Див.: там само, арк. 1зв.
21. Там само, арк.3.
22. Там само.
23. Див.: там само, арк.6.
24. Див.: Статистический справочник Сталинского округа.- Сталин, 1928.- С.93.
25. ЦДАГО України, Ф.1, оп.20, спр.2272, арк.6.
26. Там само.